

## Devotie op een driehoek.

*Het preventief archeologisch onderzoek  
in het kader van de restauratie van de  
Sint-Annakapel te Vijlst (gem. Merchtem,  
deelgem. Brussegem (Vlaams-Brabant).*

Intern VIOE-rapport 05

*Terreinwerk & rapportage:*  
DIRK PAUWELS (VIOE)





Intern VIOE-rapport 05

**Devotie op een driehoek.**  
***Het preventief archeologisch onderzoek in  
het kader van de restauratie van de Sint-  
Annakapel te Vijlst (gem. Merchtem,  
deelgem. Brussegem (Vlaams-Brabant)).***

**Terreinwerk & rapportage: Dirk Pauwels (VIOE)**

Verantwoordelijke uitgever: Sonja Vanblaere

Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE)  
Phoenixgebouw  
Koning Albert II-laan 19, bus 5  
1210 Brussel

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*Copyright reserved. No part of this publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.*

© vioe, B-1210 Brussel (tenzij anders vermeld - *except stated otherwise*) - 2011.



# Inhoudsopgave

<b>1</b>	<b>ADMINISTRATIEVE GEGEVENS .....</b>	<b>5</b>
1.1	LOCATIE .....	5
1.2	ONDERZOEK .....	5
<b>2</b>	<b>SAMENVATTING .....</b>	<b>5</b>
<b>3</b>	<b>INLEIDING .....</b>	<b>5</b>
3.1	PROJECTOMSCHRIJVING EN IMPACT OP HET BODEMARCHIEF .....	5
3.2	HET LANDSCHAPPELIJKE KADER.....	6
3.3	ONDERZOEKSMODALITEITEN .....	7
<b>4</b>	<b>ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK VÓÓR 2007.....</b>	<b>7</b>
<b>5</b>	<b>DE ARCHEOLOGISCHE WAARDERING.....</b>	<b>7</b>
<b>6</b>	<b>DE ARCHEOLOGISCHE ONDERZOEKSOPDRACHT .....</b>	<b>7</b>
<b>7</b>	<b>HET (BOUW)HISTORISCH KADER .....</b>	<b>8</b>
<b>8</b>	<b>HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK VAN 2007.....</b>	<b>9</b>
8.1	METHODE EN UITVOERING .....	9
8.2	WERKVLAK 1 .....	9
8.3	WERKVLAK 2.....	12
8.4	DE SONDERINGEN .....	15
<b>9</b>	<b>INTERPRETATIE EN SYNTHESE .....</b>	<b>16</b>
<b>10</b>	<b>CONCLUSIE .....</b>	<b>21</b>
<b>11</b>	<b>DEPONERING ONDERZOEKSARCHIEF.....</b>	<b>22</b>
<b>12</b>	<b>BIBLIOGRAFIE .....</b>	<b>22</b>
<b>13</b>	<b>BIJLAGEN.....</b>	<b>22</b>
13.1	BIJLAGE 1: SPORENLIJST BR 07 AN (PAPIER & CD-ROM) .....	2&
13.2	BIJLAGE 2: SPORENPLAN BR 07 AN VLAK 1 & 2 (CD-ROM) .....	2&
13.3	BIJLAGE 3: FOTO'S BR 07 AN (CD-ROM).....	2&
13.4	BIJLAGE 4: RAPPORT (CD-ROM).....	2&



## 1 Administratieve gegevens

### 1.1 Locatie

Provincie:	Vlaams-Brabant
Gemeente:	Merchtem
Deelgemeente:	Brussegem
Gehucht:	Vijlst
Adres:	hoek Nieuwelaan en Bollestraat
Kadaster:	3 <sup>de</sup> afd., sie G, nr. 186
Centrumcoördinaten kapel (GCS Lambert 1972):	X: 143.516      Y: 180.649
Gewestplanbestemming:	landschappelijk waardevolle agrarische gebieden (Halle-Vilvoorde-Asse 25)
Bescherming:	als monument (OB000646: Sint-Annakapel; beschermingsbesluit van 20 juni 1947
DIBE:	40324
CAI:	locatienr. 3533

### 1.2 Onderzoek

Vergunningsnr.:	2007/29
Termijn:	12 03 2007 – 20 04 2007
VIOE code:	BR 07 AN
Uitvoerder:	VIOE (Dirk Pauwels)
Admin. toezicht	Agentschap R-O Vlaanderen OE (Els Patrouille)

## 2 Samenvatting

In 2007 voerde het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) in het kader van de restauratie van de Sint Annakapel te Brussegem/Vijlst een preventief archeologisch onderzoek uit. Aanleiding was de geplande afgraving voor de aanleg van een betonnen ondervloer, een ingreep met potentiële gevolgen voor het archeologische bodemarchief in de kapel. Ondanks de geringe diepte van de archeologisch werkvlakken (tot max. -40 cm onder loopniveau) kon het onderzoek niettemin de funderingen blootleggen van een rechthoekig gebouwtje op zandsteenfundering, de eerste stenen kapel waarvan de bronnen de bouw in 1639-1640 plaatsen. Drie verbouwingsfasen aan de kapel konden worden geregistreerd en telkens werd getracht deze activiteit aan de historische gegevens te koppelen.

## 3 Inleiding

### 3.1 Projectomschrijving en impact op het bodemarchief

De Sint Annakapel ligt ten noordoosten van Brussegem, in het gehucht Vijlst, op een driehoekig pleintje bij het kruispunt van drie wegen, waarvan één de zgn. Heirbaan is. Als deze oude zuidwest-noordoostelijk verlopende weg een Romeinse 'baan' is geweest (Verbesselt in Lindemans 1967, 4), dan verbond ze waarschijnlijk de *vici* van Asse en Elewijt. De gehuchtnaam Vijlst zou volgens Willems afkomstig kunnen zijn van het woord 'vels'-vijver en verwijzen naar de verschillende vijvers die in de buurt lagen. Voor een 'natte' omgeving is ook het naburige toponiem 'Drinkeling', indicatief voor verdrinken land (Lindemans 1967, 22), veelzeggend. Een andere herkomst voor Vijlst is misschien een vervorming van het franse 'falise', in de zin van steengroeve (2003, 233).

Na minstens twee houten voorlopers werd een eerste stenen kapel in 1639 gebouwd, die vervolgens in 1670 werd vergroot. In 1700 kreeg de kapel, waarschijnlijk in het kader van nog andere verbouwingen, een pronkgevel (zie verder: (bouw)historisch kader). In de loop van de 18<sup>de</sup> en 19<sup>de</sup> eeuw, met o.m. een verlenging in 1782, onderging het gebouw nog verschillende herstellings- en verbouwingswerken. In 1959 volgde de eerste restauratie van het in

1947 beschermde gebouw. In 2006-2007 tenslotte ging een nieuw restauratieproject van start.

In zijn huidige vorm is de kapel een éénbeukige ruimte van vier traveeën, gekaderd door rechthoekige pilasters, en een driezijdig koor (Fig. 1). De muren zijn opgetrokken in rode kareelsteen (bovenzijde) en zandsteen (onderkant) en voorzien van een leien bedaking met dakruiter (De Maegd & Van Aerschot 1977).

Het huidige restauratiedossier voorzag in een grondige aanpak van het interieur en exterieur van de kapel en de heraanleg van het pleintje eromheen. Vanuit archeologisch standpunt was de in het lastenboek vermelde ‘ondervloer in beton op volle grond’ een aandachtspunt. En aanleiding tot het onderzoek waarvan de resultaten hieronder worden gerapporteerd.

### 3.2 Het landschappelijke kader

Brussegem/Vijlst ligt in het zgn. lemig Brabants cuestadistrict, een ecodistrict dat deel uitmaakt van de ruimere ecoregio ‘zuidwestelijke heuvelzone’. Het district is gekenmerkt door een heuvelachtig landschap (10-90 m), waarin door een afwisseling van watervoerende en ondoordringbare tertiaire lagen (zand en klei) talrijke bronnen ontspringen.

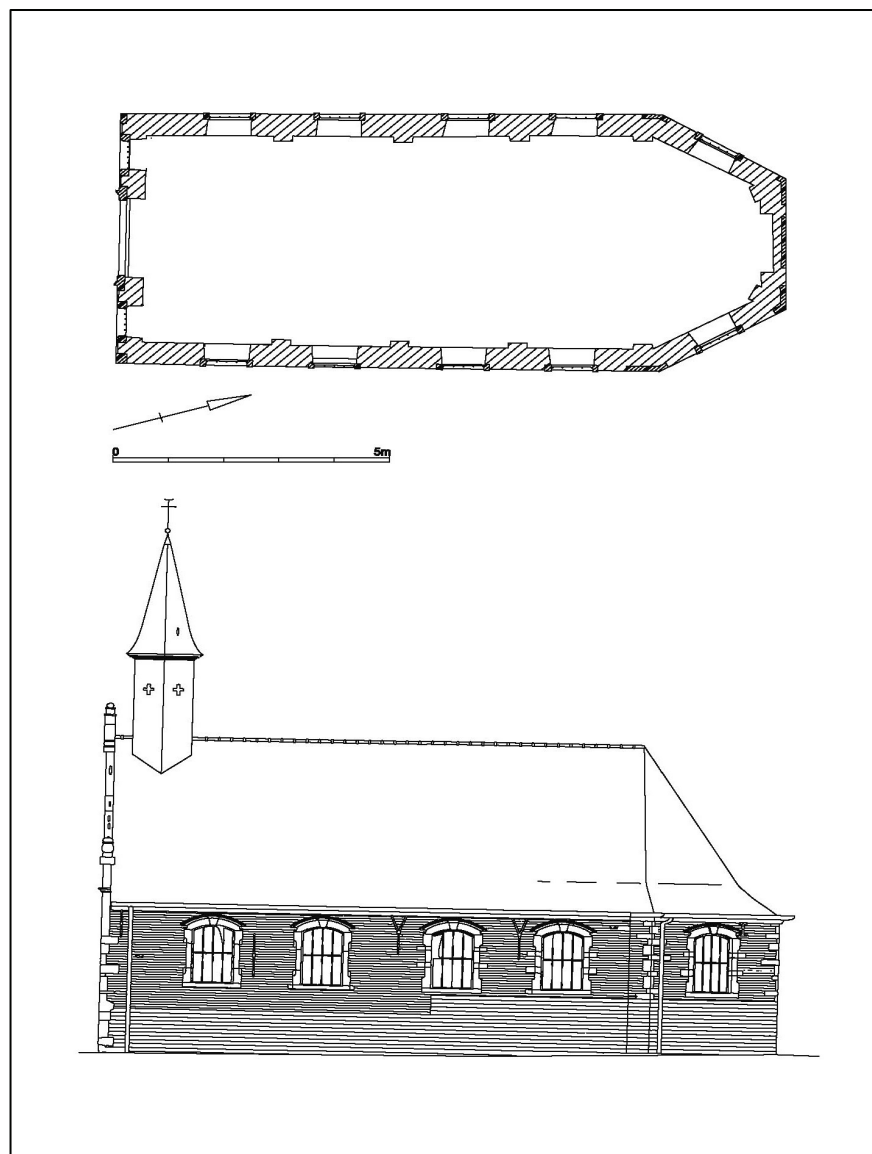


Fig. 1: grondplan en opstand van de kapel. © Erfgoed & Visie bvba.

In dit tijdens de laatste ijstijd met leem afgedekte landschap wisselen langgerekte, soms vrij vlakke leemruggen af met steilere beekvalleien. Typisch zijn de assymetrische dalen, te wijten aan de variabele dikte van het afgezette lösspakket. De beken lopen grotendeels in zuidwestelijk-noordoostelijke richting en behoren tot het hydrografisch net van de Beneden-Schelde (Sevenant et al. 2002, 164-167).

De kapel ligt op de noordflank van één van dergelijke beekvalleien (Fig. 2) – de Molenbeek – op een Abp-bodemserie, d.i. goed gedraineerde leemgrond zonder profielontwikkeling (*alluvium*, *colluvium*). Naar het plateau toe gaat deze bodemserie over in Aba, een goed gedraineerde leembodem met een textuur B-horizont.

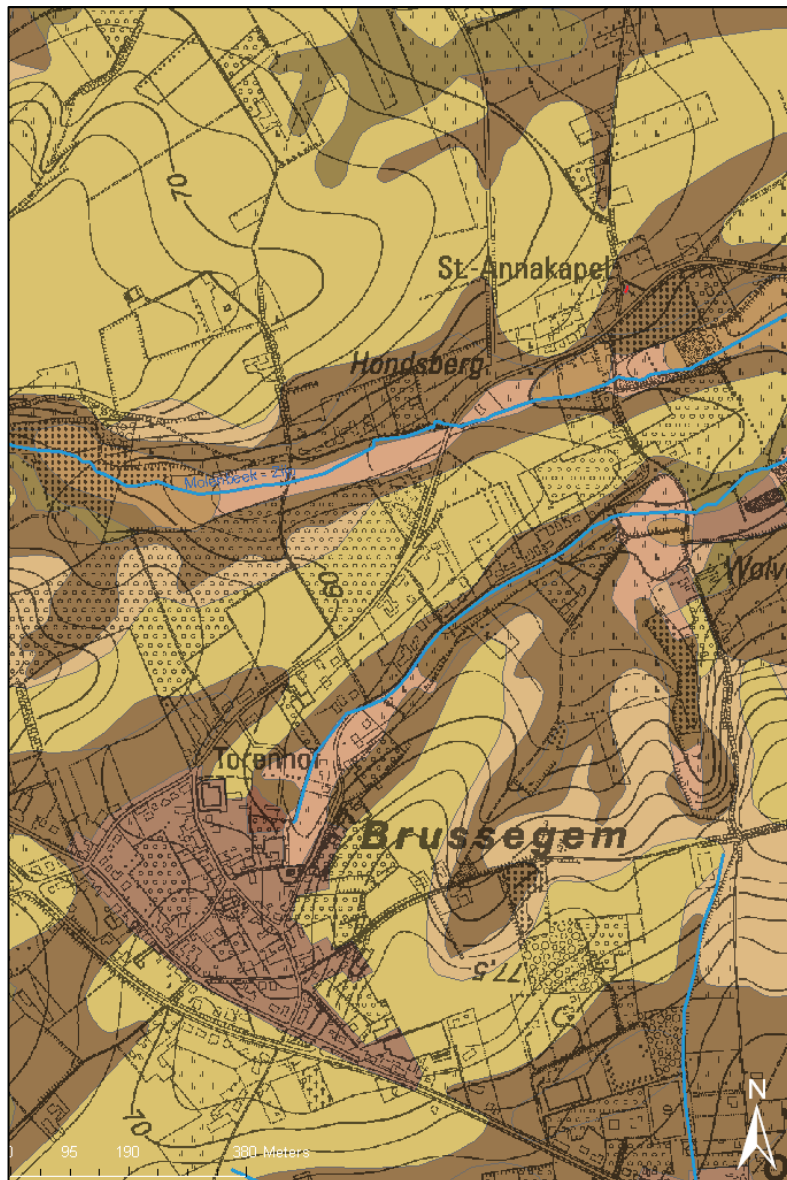


Fig. 2: topografische kaart met aanduiding van de bodemcomplexen (rood: locatie onderzoekszone); © AGIV

'heidense' cultus. Of hierbij een link moet worden gelegd met de Frankische stichters - Brussegem-Brussingaheim is een typische -ingaheimnaam uit de 4<sup>de</sup> eeuw - blijft een open vraag (Verbesselt 1964,112). Het gebrek aan concrete argumenten weerhoudt Willems (2003, 14-15) er alvast niet van het ontstaan van Brussegem te kaderen in de Frankische landname: het was 'de woonplaats van de afstammelingen van Brusinc (of Brudso)'.

## 6 De archeologische onderzoeksopdracht

De archeologische onderzoeksopdracht omvatte de vlakdekkende opgraving van de kapel tot op de bedreigde diepte (ca -40 cm onder het dorpelniveau) teneinde alle archeologische sporen te registreren. Speciale aandacht golden mogelijke indicaties van houten voorgangers van de stenen kapel.

## 3.3 Onderzoeksmodaliteiten

In de gedetailleerde meetstaat voorzag het lastenboek van het restauratieproject onder de noemer voorbereidende werkzaamheden ook een onderdeel 'archeologisch oponthoud' (sic). Op vraag van het Agentschap R-O Vlaanderen OE (nu het Agentschap Ruimte & Erfgoed) voerde het VIOE preventief een opgraving uit over de volledige oppervlakte van de kapel, tot op de bedreigde diepte. De onkosten van dit onderzoek werden gedragen door de opdrachtgever, de Kerkfabriek Sint-Stefanus.

## 4 Archeologisch onderzoek vóór 2007

De kapel of omgeving is in het verleden nog geen voorwerp van archeologisch onderzoek geweest. De geschiedenis van het gebedshuis is tot nog toe volledig gebaseerd op de studie van de historische bronnen, die de ruggegraat vormen van de historische nota (Van Langendock 2002) die werd opgemaakt in het kader van het restauratieproject.

## 5 De archeologische waardering

Op basis van netvernoemde historische studie werd aan de bedreigde zone een hoge archeologische waardering toegekend. Naast restanten van oudere kapelfasen in zowel steen- als houtbouw bestond een - weliswaar kleine - kans dat het bodemarchief ook nog archeologische sporen zou bevatten van een



## 7 Het (bouw)historisch kader

Het bouwhistorisch onderzoek en de studie van de rekeningen laten toe een bouwkundige geschiedenis van de kapel te reconstrueren (De Maegd & Van Aerschot 1977; Van Langendonck 2002; Vermeiren 2002; zie ook Willems 2003, 198-217).

De kapel in zijn huidige vorm is het resultaat van een reeks verbouwingen die elkaar opvolgden sinds de bouw van de eerste stenen kapel in 1639. Uit een handschrift van Pastoor Van Zinnick uit het begin van de 17<sup>de</sup> eeuw (P.L. 1914) kan men afleiden dat deze eerste stenen kapel minstens twee houten voorgangers zou hebben gehad: een houten kapel, verbonden aan een pachthof, brandde in 1576 af en werd in 1604 door een nieuwe houten constructie vervangen. Deze nieuwe houten kapel was tegen 1639 al in dermate slechte staat dat het gemeentebestuur, na een ‘interventie’ van Sint Anna bij een pestepidemie in 1631-1635, besloot een nieuwe kapel in steen op te richten. Dankzij de financiële ondersteuning van ondermeer koning Filips IV en de prelaat van Grimbergen was de kapel in 1639 al voltooid en werd in 1640 de eerste mis opgedragen. In 1670 werd het gebouwtje al vergroot, ‘*bij forme van eenen beuck*’. Uit het gevelopschrift met datum blijkt dat dertig jaar later de pronkgevel, die ook het wapenschild van De Munck, in 1698-1712 abt van de abdij van Grimbergen, bevat, werd toegevoegd. Het is niet uitgesloten dat deze ingreep hand in hand ging met een verbouwing van de kapel. Een chronogram in de koorsluiting verwijst schijnbaar naar een verlenging van het bestaande gebouw in 1782. Op het einde van diezelfde eeuw wordt de kapel geplunderd en in het begin van de volgende eeuw hersteld, zonder dat precies duidelijk is hoe ingrijpend beide activiteiten zijn geweest. Op geregelde tijdstippen in de 19<sup>de</sup> en het begin van de 20<sup>ste</sup> eeuw worden zowel aan de binnen- als buitenkant allerhande ingrepen aan het gebouwtje uitgevoerd, tot het in 1959 wordt gerestaureerd: de herdenkingssteen “Restaurata 1959/P. Fieremans” laat hierover geen twijfel bestaan. Bijna 50 jaar later werd de kapel opnieuw onderworpen aan een grondige binnen- en buitenrestauratie.

De plek zou van oudsher een plaats van devotie te zijn geweest, en de kapel voor Sint-Anna zet deze traditie in een



Fig. 3: uittreksel uit Caertboeck van Grimbergen (noorden is boven) met de kapel en het nabijgelegen ‘Beurrekens block’.

christelijke versie verder. Volgens de overlevering werd hier dankzij een tussenkomst van O.L.V. een halt toegeroepen aan een pestepidemie, en sindsdien – volgens Verbesselt (1964,128) zeker sinds de 14<sup>de</sup> eeuw - werd de H. Anna aanbeden. Een houten beeldje van de heilige, met op haar arm O.L.V. met Jezus, had een ereplaats in de kapel tot het na een diefstal in de jaren tachtig van de 20<sup>ste</sup> eeuw definitief verdween. Verder in de tijd kunnen wij voorlopig niet teruggaan. De parochie van Brussegem bestond al vroeger - Verbesselt (1964, 117, 120) suggereert dat de parochie zou zijn ontstaan in de 10<sup>de</sup> of 11<sup>de</sup> eeuw – maar dit zegt niets over devotie op/bij het wegenkruispunt te Vijlst. Terwijl volgens dezelfde auteur (ibid.) de oudste vermelding van de parochie een akte van 1241 is (*in parochia de Bruceghem*), verwees Lindemans (1967,6) naar een document van 1234.

Op toponymische grond werd de hypothese geopperd dat de devotie-roots van de locatie nog veel ouder zouden: de benaming ‘Beurrekens Block’ in het Caertboeck van Grimberghen (1699-1700; kaart 33, folio 82) voor een aantal percelen ten noorden van de kapel (Fig. 3) zou erop wijzen dat deze plek al in een voorchristelijke periode het toneel was van een heidense cultus (PL 1914). Willems (2003, hoofdstuk toponymie, z.p.) en Lindemans (1967, 16) verwijzen naar een document van 1574 waarin sprake van *dborreken block*, maar zij lichten niet toe op welke manier die benaming zou verwijzen ‘naar een offerplaats waar heidenen hun dierenoffers brachten en opdroegen aan hun natuurgoden’ (Willems, 2003, 198).

## 8 Het archeologisch onderzoek van 2007

### 8.1 Methode en uitvoering

De aanleg van de ondervloer impliceerde een uitgraving van ca 40 cm diep onder het niveau van de dorpel over de ganse oppervlakte van de kapel (60 m<sup>2</sup>). Bij de aanvang van het archeologisch onderzoek was de huidige kapelvloer in cementtegels (tegels en zandbed = ca 10 cm dik) al uitgebroken, samen met een oudere basecletegelvloer (10-12 cm onder de cementtegels) en (de resten van) een vloer in zwart en rode tegels (ca 10 x 10 cm). De uitgebroken vloeren namen samen ongeveer de helft van de diepte van de ingreep voor hun rekening, waardoor nog ca 20 cm manueel bleef af te graven. Het grondvlak onder de bovenvernoemde vloeren werd het eerste archeologische werkvlak, waarna een tweede werkvlak werd aangelegd op de ondergrens van de bodemingreep. Op zes locaties in de oostelijke helft van de kapel werden aansluitend op de funderingen kleine manuele sonderingen uitgevoerd. De archeologische werkvlakken werden manueel ingetekend op schaal 1/20 op basis van een meetlijn op de lengteas van de kapel. Alle niveaus van de werkvlakken werden ingemeten t.o.v. de kapeldorpel (51,351 m TAW), waarvan het absolute niveau werd berekend aan de hand van het NGI-geodetisch punt in de noordwestgevel van de kapel (altimetrische fiche Gc49: H = 51,613 m).

Het veldwerk werd uitgevoerd in de periode 12-20/03/2008 door een erfgoedonderzoeker (7 mandagen) en één technisch assistent (7 mandagen; beide VIOE), tijdelijk ondersteund door een gemeentelijke arbeider (gem. Merchtem; 1 mandag) en een student archeologie (UGent; 2 mandagen).

Hoewel de reële oriëntatie van de kapel zuidwest-noordoost is, wordt in de beschrijvingen van het bouwwerk de voor christelijke gebedsruimten traditionele oost-west oriëntatie gehanteerd: zo refereert men naar de barokke pronkgevel aan de voorzijde als de westgevel, terwijl het strikt genomen de zuidwestgevel betreft. Om redenen van duidelijkheid - en van traditie - wordt ook in dit rapport de traditionele oriëntatie gehanteerd.

### 8.2 Werkvlak 1

Werkvlak 1 (Fig. 5:1) lag 18 cm (51,166 m TAW) onder het dorpelniveau (51,351 m TAW) en wordt grotendeels ingenomen door een pakket geel zand vermengd met bruine vlekken zandleemgrond (Fig. 6:1), dat de ganse westelijke helft van de kapel (travee 1 & 2) en het centrum van de oostelijke helft (travee 3 & een klein deel van travee 4) voor zijn rekening neemt. Deze zandige laag komt ook voor onder de pilasters van de twee westelijke traveeën (Fig. 4): het is een egalisatie-/ophogingslaag waarop de rood-zwarte tegelvloer en de pilasters in deze helft werden gezet.



In de oostelijke kapelhelft (traveeën 3 & 4 en het koor) tekent zich een U-vormige baksteenpuinbaan af (Fig. 6:2). Hierin onderscheidt zich tegen de achterkant van het koor een rechthoekige spoor van bruingeel zand, afgeboord met een rij zwarte en rode vierkante tegels, op een laagje baksteengruis. Dit spoor (sp. 029) is de sokkel van de stichtingssteen van de kapel (zie ook vlak 2). De korte zijde aan de binnenzijde van de U wordt gemarkeerd door twee vierkante natuurstenen tegels, beide in de as van de westelijke hoeken van de stichtingssteensokkel (Fig. 6:2). Zij zijn voorzien van één of twee vierkante gaten (respectievelijk de zuidelijke en noordelijke steen) met duidelijke roestaanslag. Beide stenen zijn te interpreteren als de restanten van de afsluiting tussen koor en schip en hoorden samen met de uitgebroken rood-zwarte tegelvloer, die nog bewaard is gebleven onder de pilasters (zie Fig. 4).

Fig. 4: ophogingspakket onder pilaster 10. Foto D. Pauwels.

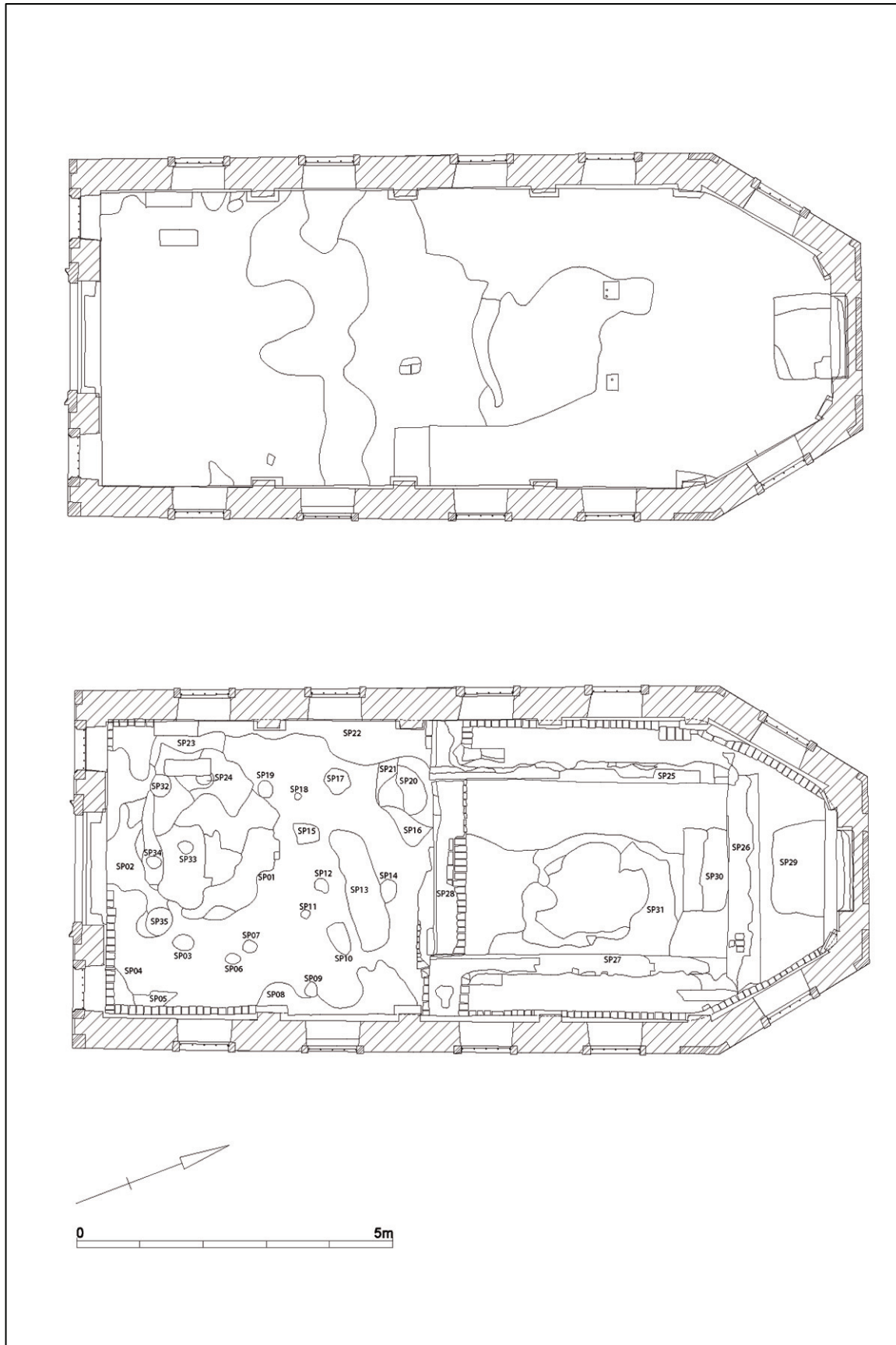


Fig. 5: 1) werkvlak 1 (boven) en 2) werkvlak 2 (onder). Plan A. Dallemagne.



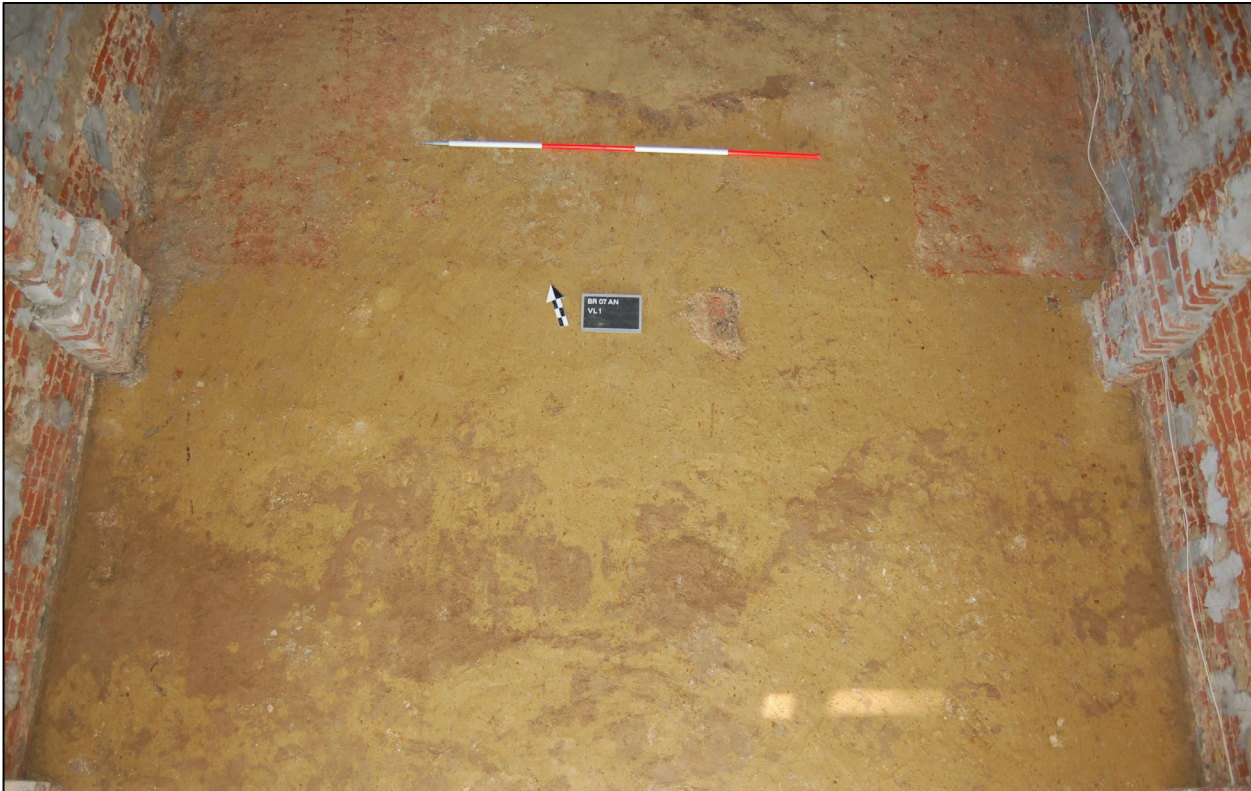


Fig. 6: 1) overzicht werkvlak 1 (2<sup>de</sup> travee) vanuit het ZW (boven); 2:) overzicht werkvlak 1 (3<sup>de</sup> & 4<sup>de</sup> travee en koor), vanuit het ZW (onder). Duidelijk zichtbaar zijn de baksteenpuinbanen langsheen de buitenmuren, indicatief voor nog verborgen funderingen. Foto's D. Pauwels.



### 8.3 Werkvlak 2

Werkvlak 2 (Fig. 5:2; fig. 10) werd een twingtal cm onder werkvlak 1 aangelegd (op 50,931 m TAW).

In de westelijke helft maakt op deze diepte het gele zand van vlak 1 plaats voor een diversiteit aan archeologische sporen in een donkerbruine zandleemmatrix (voor de beschrijving van de sporen: zie bijlage 1-sporenlijst). Een groep bestaat uit (afge)ronde, met baksteengruis en mortel gevulde kuilen. Een aantal hiervan lijken in twee rijen tegenover elkaar geschikt langsheen de langsmuren van de kapel en zijn misschien steigerpaalgaten (Fig. 7). Een

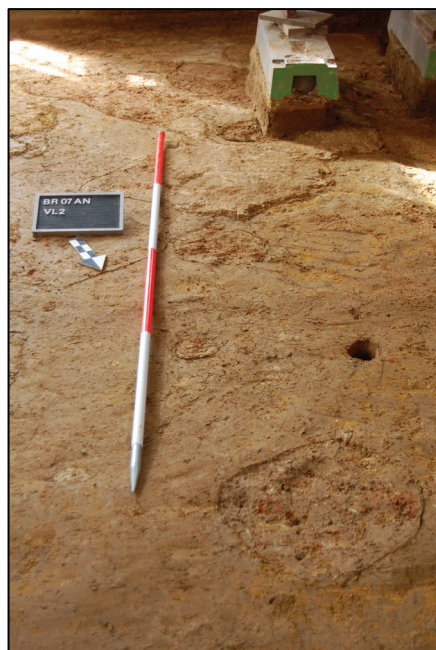


Fig. 7: steigergaten(?). Foto D. Pauwels.

andere groep sporen bij de ingang van de kapel vormt één geheel en zijn de resten van een aantal vloerbedden die elkaar overlappen (Fig. 8). In de vloerbedden zijn, soms vaag en soms zeer duidelijk, de afdrukken van vierkante tegels in de mortel te herkennen. Van het jongste vloerbed in witte mortel is een deel van een rand herkenbaar, waarin duidelijke afdrukken (met nog vage kleurresten) van afwisselend vierkante rode en zwarte tegels van 13 x 13 cm. Het oudste vloerbed bestaat uit grijsgroene mortel met tegelafdrukken. Chronologisch hoort het geelbeige vloerbed met witte mortelspikkels (eveneens met vage, vierkante tegelindrukken) tussenbeide thuis. Restanten van dit laatstgenoemde vloerbed en van het jongste in witte mortel vinden we ook terug in de zuidoosthoek van de kapel (sporen 4 en 5). Op het jongste vloerbed lag een vrij goed bewaarde munt (Fig. 9), waarvan enkel aan de rand delen van de tekst zijn verdwenen (koper; 24 mm diam.; 1,50 mm dik; gewicht: 2 gr.). Het gaat om een oord, geslagen te Antwerpen in 1693 onder Karel II van Spanje (1665-1700). Een zijde draagt een gekroond vuurijzer tussen drie wapenschilden (Oostenrijk, Bourgondië en Brabant) en de tekst CAROLUS . II . [ Dei . Gratiae . HISPANiarum . ET .] INDIARVM [. REX]. De andere zijde toont het koninklijk wapenschild van Spanje met aan weerszijden van de kroon de cijfers 16 en 93 en de tekst. ARCHIDux . AUSTriae . DU[X . BU]RG . BRABantiae . Z 1693. Antwerpen was, naast Brugge, Brussel en Doornik, één van de vier muntateliers die in de zuidelijke Nederlanden onder Karel

II munten sloegen. Het muntteken van de stad, het handje, bevindt zich boven het gekroonde vuurijzer, vóór de naam Carolus. (Vanhoudt 1996, I 503). Een vergelijking van de niveaus van de netvernoemde vloerbedden en van de onder de pilasters bewaarde rood-zwarte tegelvloer toont aan dat vloerbedden 10-15 cm dieper liggen, wat duidelijk maakt er geen verband is tussenbeide, ook al blijkt uit de afdrukken in één van de vloerbedden dat het hier om gelijkaardige tegels ging. De vloerbedden, waarvan de dikte niet is gekend, liggen zelf een kleine 10 cm boven de uitspringende baksteenfundering onder de buitenmuren in de westelijke helft van de kapel. De munt van 1693 biedt een *terminus post quem* voor de aanleg van de egalisatielaag en alle jongere, hogere vloeren in de kapel.

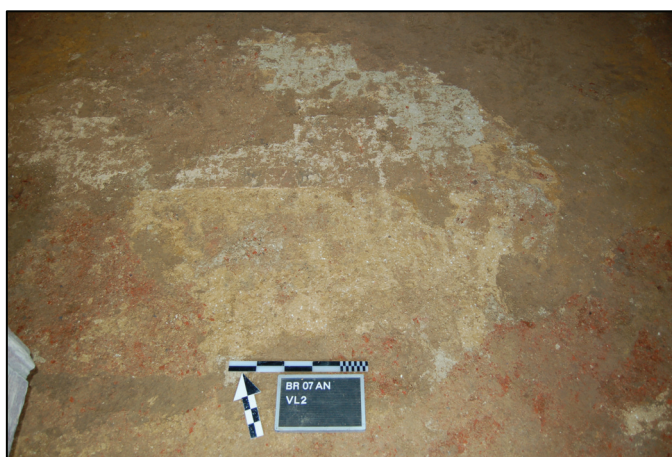


Fig. 8: delen van vloerbedden. Foto D. Pauwels.





Fig.9: oord van 1693 . Foto H. Denis (VIOE).

De grondsporen in de oostelijke helft van de kapel omvatten behalve een centraal gelegen afgerond spoor (max. diam. 260 cm; niet verder onderzocht) ook de bruine vulling onder de hoger al vernoemde stichtingssteensokkel (sp. 29: 160 x 90 cm) en een rechthoekig, pakket baksteenpuin (sp. 30; 140 x 76 cm), afgedekt met grijsgroene mortel (Fig. 5:2; fig. 10). Dit 10 cm dikke pakket sluit aan tegen de binnenzijde van de oostelijke fundering en was waarschijnlijk de sokkel voor het altaar van een oudere kapelfase.

Onder de puinbanen van werkvlak 1 kwamen de baksteenfunderingen van een kleine rechthoekig gebouw aan het licht, duidelijk een gelijkaardig georiënteerde voorganger van de huidige kapel. Het westelijk uiteinde van de noord- en zuidmuur van deze kapel buigt in een rechte hoek respectievelijk noord- en zuidwaarts af (Fig10).



Fig. 10: overzicht werkvlak 2 (3<sup>de</sup> & 4<sup>de</sup> travee en koor), vanuit het ZW. Onder: de baksteenpuinbanen van werkvlak 1 verschijnen de bak- en zandsteenfunderingen. Foto D. Pauwels.

De baksteenfunderingen in vlak 2 verbergen grotendeels de zandsteenfunderingen van een nog ouder rechthoekig gebouwtje, waarvan wij de afmetingen kunnen reconstrueren als 5,7 x 4,1 m buiten- en 4,5 x 3 m binnenwerks. De vrij regelmatig gekapte blokken van de 50-52 cm dikke funderingen zijn gezet in een grijsgroene mortel (Fig. 11). De onderkant ervan ligt tussen 80 en 85 cm onder de huidige dorpel, d.i. 50,551 tot 50,501 m TAW. Op 50,211 m



TAW (114 cm onder de dorpel) werd in sondering 1 het grondwaterpeil bereikt. In sondering 6 (Fig. 13; 15) kwam parallel en op ca 40 cm van de oostfundering een aflijning tevoorschijn die misschien de insteek van de zandsteenfundering aangeeft. Deze veronderstelling konden wij echter niet verder verifiëren.



Fig. 11: zicht op de NW hoek van de zandsteenfundering, vanuit het ZW. De verticale bouwnaad en het bakstenen metselwerk getuigen van een verbouwing. Foto D. Pauwels.

De zandsteenfunderingen werden zoals gezegd afgedekt door kops en laags geplaatste bakstenen (22-23 x 11 x 5 cm) in een gelijkaardige mortel. De noord- en zuidfundering in baksteen is 30 cm breed (bewaard), de oost en westfundering én de haakse uitsprongen naar de buitenmuren van de huidige kapel meten 40 tot 50 cm in breedte. Een duidelijke bouwnaad is merkbaar bij de aansluiting van de westelijke fundering op de noordelijke en zuidelijke funderingen (Fig. 12). Anderzijds blijkt duidelijk dat het metselwerk op de haakse uitsprongen die naar de noord- en zuidgevel van de huidige kapel lopen, in verband staat. Deze uitsprongen verbreden onderaan, van zodra ze niet meer gedragen worden door de zandsteenfunderingen, d.m.v. twee

baksteenlagen in een gele mortel tot 80 cm. Sonderingen 1, 2, 4 en 5 (zie verder) wezen uit dat deze verbredingen, net zoals de buitenmuur van de huidige kapel onder pilasters 2 en 9, rusten op een pakket brokken zand- en baksteen. De verbreding van de uitsprongen ligt op hetzelfde niveau als de fundering van de twee westelijke traveeën van de kapel.

De aanleg van werkvlak 2 en de sonderingen maakten ook duidelijk dat de huidige kapelmuren rusten op een bakstenen fundering. Deze fundering van twee of drie lagen hoog (resp. aan de noord- en zuidzijde) springt 10-14 cm onder het opgaande muurwerk uit. De zichtbare bakstenen (? x 10/11 x 5 cm) waren kops geplaatst en de twee lagen rusten, voor zover af te leiden uit de beperkte sonderingen, op baksteen- en zandsteenbrokken in de westelijke helft van de kapel en op grond in de oostelijke helft. Een verschil tussen de westelijke en oostelijke traveeën doet zich ook voor wat betreft de pilasters van de kapelmuren: in de twee oostelijke traveeën en koor rusten zij rechtstreeks op de uitspringende fundering, in de twee westelijke traveeën op ophogingslagen (Fig. 4). De verklaring hiervoor is een

niveaueverschil van 20 cm tussen de buitenmuurfundering in de westelijke traveeën enerzijds en de oostelijke traveeën en koor anderzijds. Dit niveaueverschil werd overbrugd door een ophoging van de westelijke traveeën voor de aanleg van de roodzwarte tegelvloer, waarop vervolgens de westelijke pilasters aanzetten.



Fig. 12: bouwnaad tussen de westelijke muur (rechts) en de zuidmuur (links). Foto D. Pauwels.

## 8.4 De sonderingen

Na de registratie van werkvlak 2 en in overleg met de opdrachtgever werden zes in omvang beperkte manuele sonderingen uitgevoerd (Fig. 13). Opzet was om, met de kleinst mogelijke ingreep, beter inzicht in de opbouw van en de verbanden tussen de funderingen te krijgen en op die manier de bouwgeschiedenis van de kapel te verduidelijken. Behalve in sondering 6 werd telkens getracht het niveau van de onderkant van de funderingen te bereiken, voor zover het grondwaterpeil dit toeliet. Sonderingen 1, 2 en 3 werden aangelegd bij de noordwesthoek van de oude funderingen, sonderingen 4 en 5 bij de zuidwesthoek, sondering 6 tenslotte tegen de binnenzijde van de oostfundering (Fig. 14).

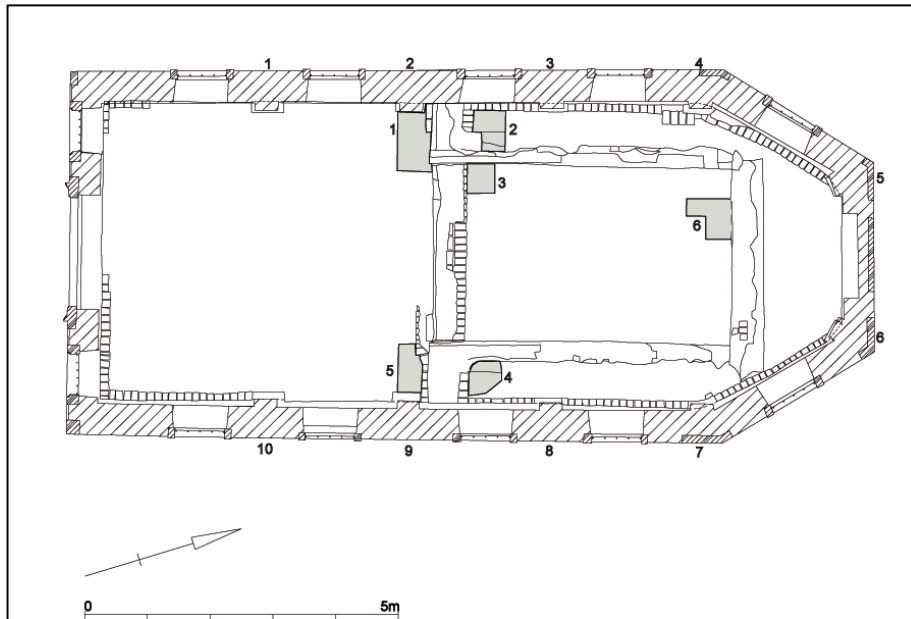


Fig. 13: locatieplan van de sonderingen en nummering van de muurpilasters (plan A. Dallemagne).



Fig. 14: sonderingen 1 & 2 vanuit Z (links) en noordprofiel van sondering 2 (rechts). Foto's Dirk Pauwels.





Fig. 15: sonderingen 2 & 3 vanuit het N (linksboven), zuidprofiel van sondering 5 onder pilaster 9 (rechts) en sondering 6 vanuit het ZW. Foto's D. Pauwels.

## 9 Interpretatie en synthese

In welke mate kunnen wij de gegevens uit de archeologische registratie koppelen aan de informatie uit het bouwhistorisch onderzoek (Van Langendonck 2002)?

De archeologische interventie liet niet toe de historisch gedocumenteerde houten voorgangers, voor zover zij überhaupt op de locatie van de huidige kapel lagen, te documenteren. Het enige (deel van) een spoor dat enigszins in aanmerking komt is een grijze, met zwarte (houtschool?)spikkels doorspekte, vulling in sondering 6 (Fig. 15). Misschien legt dit spoor getuigenis af van een brand en kan eventueel gedacht worden aan de brand die de houten kapel in 1576 verwoestte.

De oudste gedocumenteerde kapel (fase 1) (Fig. 16) is een rechthoekig gebouw van 5,7 x 4,1 m buitenwerks (= 4,5 x 3 m binnenwerks) op een zandsteenfundering. Van deze kapel is geen vloerniveau bewaard. De substructies zijn de resten van de eerste stenen kapel uit 1639. De bouwrekeningen vermelden hiervoor de levering van 400 'plavey tichelen' en maken duidelijk dat het opgaand muurwerk was opgetrokken in baksteen (4850 'grooten carreel' en 6000 'cleynen carreel'), met witte natuursteen voor de deur- en vensteromlijstingen en de hoekstenen (Van Langendonck 2002).

In een tweede fase wordt de kapel aan de westzijde vergroot (Fig. 16). Van deze vergroting werd enkel de aansluiting op de oude kapel gedocumenteerd in vier sonderingen. Het onderzoek van metselverbanden/bouwnaden maakt duidelijk dat de eerste kapel niet werd afgebroken, maar daarentegen opgenomen in de nieuwbouw: de funderingen van de uitbreiding (zandsteen en baksteenbrokken) werden weliswaar koud tegen de beide westelijke hoeken van de funderingen van de oude kapel gezet, het baksteenmetselwerk erboven loopt echter in verband over beide funderingen heen. Dit lijkt erop te wijzen dat de oude kapel, met de schriftelijk geattesteerde hoekstenen in witte natuursteen, klaarblijkelijk vanaf de fundering werd heropgebouwd in baksteen. De dimensies van de uitbreiding hebben wij niet kunnen achterhalen, maar het

is niet onwaarschijnlijk dat de huidige kapelbuitenmuren van de twee westelijke traveeën op de funderingen van deze tweede fase rusten. Beide ruimten van de nieuwe kapel meten dan binnenwerks resp. 5,7 x 5,1 m (uitbreiding) en 4,5 x 3 m (eerste kapel). Het rechthoekige baksteenpuinpakket (spoor 30) dat wij tegen de binnenzijde van de oostfundering van de oude kapel registreerden, is misschien de sokkel van het altaar. De vloerbedden bij de westzijde van de huidige kapel (spoor 1) vertegenwoordigen het vloerniveau van de uitbreiding, dat lager lag dan dit van de oudste kapel. De kleurrestanten in de tegelindrukken wijzen erop dat de vloer in de uitbreiding -minstens gedeeltelijk - uit zwarte en rode vierkante tegels bestond.

De geschetste uitbreiding van de kapel komt wonderwel overeen met de kapelvergroting '*bij forme van eenen beuck*' van 1670, zoals geattesteerd in de bouwrekeningen voor dat jaar. Vermeld bij de uitgaven '*ter oorsaecken van den nieuwen bouw*' is er ondermeer sprake 8400 schaliën, 500 kareelstenen en 1950 tegels (*paveijsteen*). Deze hoeveelheden zijn niet onmiddellijk in overeenstemming te brengen met de verbouwingen zoals wij die uit het archeologisch onderzoek distilleren. De hoeveelheid kareelstenen lijkt veel te weinig voor de nieuwbouw en de heropbouw van de oude kapel. Anderzijds is het vermelde aantal tegels dan volledig uit proportie tot de beschikbare binnenruimte: 1950 tegels van 13 x 13 cm (afdruk in vloerbed) dekken 253,50 m<sup>2</sup> terwijl de beschikbare totale binnenruimte maximaal 42,5 m<sup>2</sup> bedraagt (oude kapel en uitbreiding). De uitbraak van de vloer(en) van de uitbreiding van fase 2 is op basis van de gevonden munt op de vloerbedden te plaatsen in of na 1693. De uitbreiding en heropbouw van de oude kapel associëren met de verbouwing van 1670 confronteert ons met de vaststelling dat slechts 30 jaar na de bouw ervan de eerste stenen kapel al werd heropgebouwd. Klaarblijkelijk was het gebouw al na een dergelijke korte tijdspanne toe aan verstrekkende verbouwingen.

In een derde fase (Fig. 17), die wij momenteel niet kunnen dateren, wordt de westfundering van de eerste stenen kapel afgedekt met bakstenen. Bouwnaden tonen duidelijk aan dat deze baksteenfundering koud tussen de noord- en zuidfundering van de eerste kapel is gezet. Hoe wij deze fundering precies moeten interpreteren is ons niet helemaal duidelijk: droeg de fundering een volledige muur die de ruimte vertegenwoordigd door de eerste kapel volledig afsloot van de rest van de kapel? M.a.w. werd deze ruimte opgegeven/afgebroken en keerde men terug naar een kleinere kapel? Dit lijkt, rekening houdend met het succes van de St Anna-devotie, minder waarschijnlijk. Een andere optie is dat deze fundering een binnenmuur droeg: een opstaande mortelrand over een lengte van ongeveer 90 – 100 cm bij noordhoek van de fundering zou kunnen wijzen op het bestaan van een deuropening in het opgaande muurwerk. Het is dus niet ondenkbaar dat de achterliggende ruimte werd omgevormd tot een meer afgescheiden deel van de kapel (speciaal voor het beeldje van Sint Anna?) of tot een sacristie.

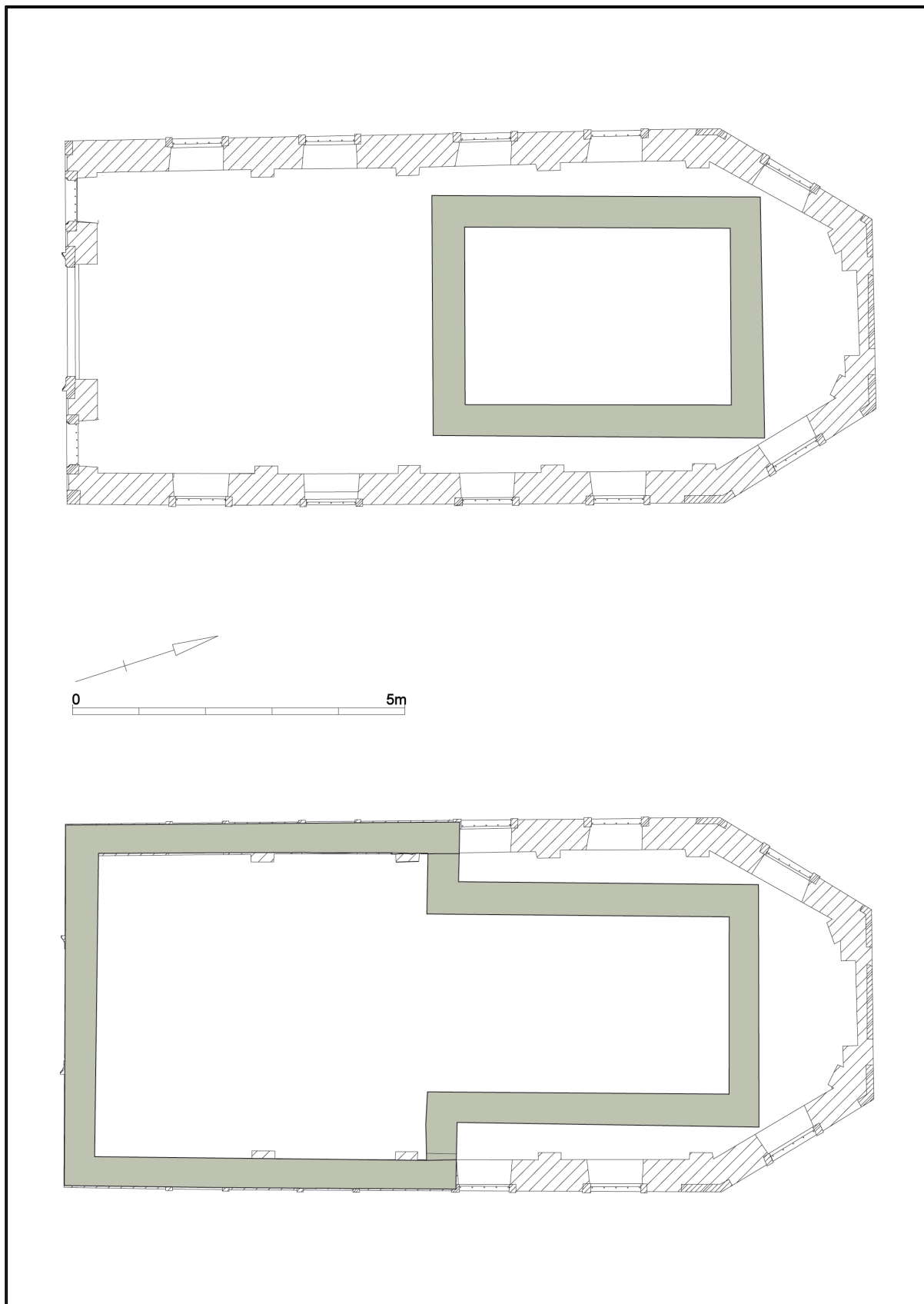


Fig. 16: kapel fase 1 (boven) en fase 2 (onder). Plannen A. Dallemagne.



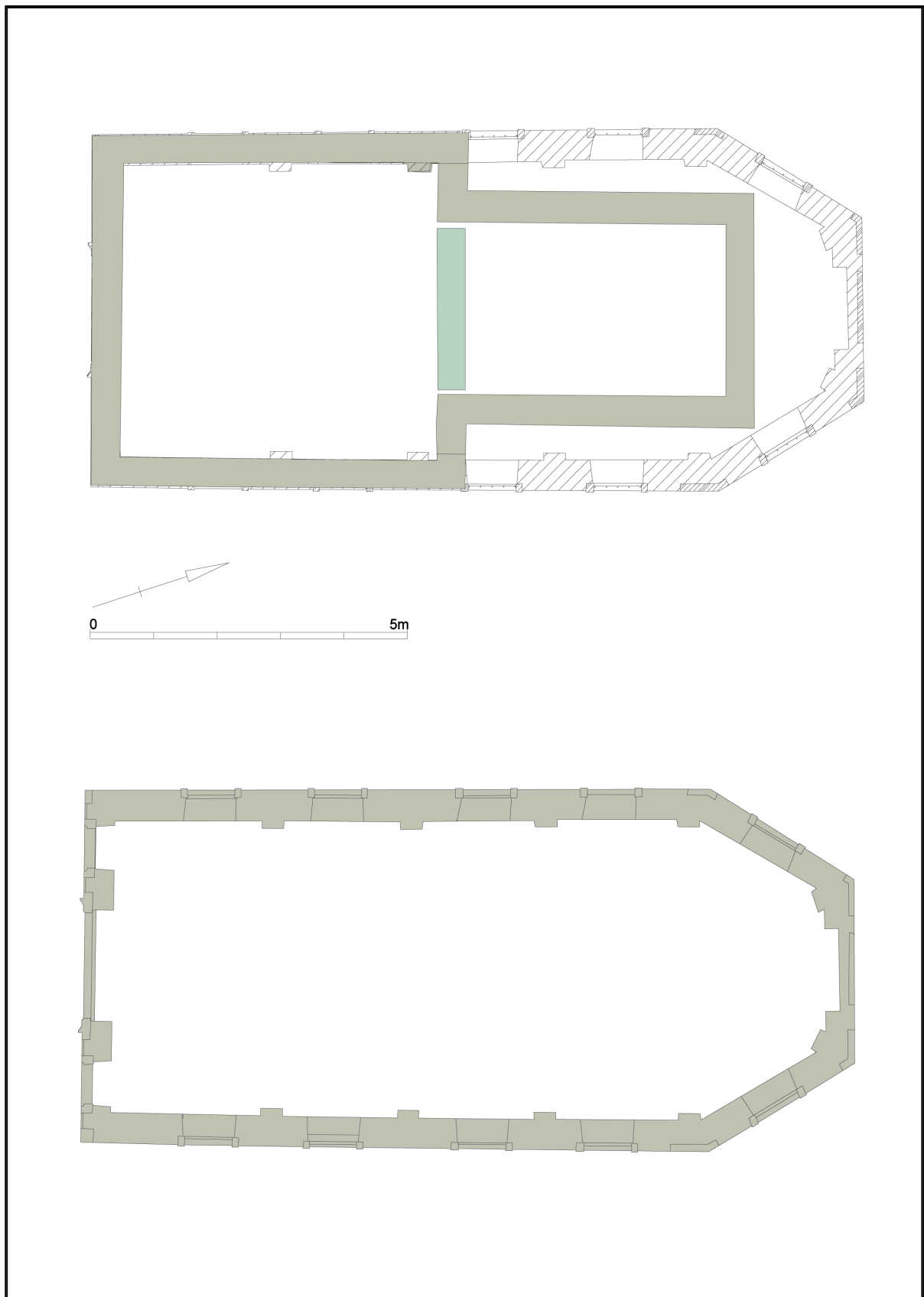


Fig. 17: kapel fase 3 (boven) en fase 4 (onder). Plannen A. Dallemagne.

Misschien kunnen wij, hoewel hiervoor zeker geen dwingende reden is, de muur linken aan de bouw van de pronkgevel in 1700: in de context van deze gevelwerken is er ook sprake van verbouwingen aan de kapel. Anderzijds hoeven wij de muur misschien zelfs helemaal niet als een aparte fase beschouwen: ondanks de bouwnaden kan hij chronologisch net zozeer in de vorige fase thuishoren. De uitbreiding van de oudste kapel gaat in dit scenario dan gepaard met een afscherming van dit oudste deel t.o.v. de westelijke nieuwbouw.

Eventueel moeten wij ook de uitbraak van de vloer(en) in de westelijke traveeën in de aanpassingswerken voor de nieuwe gevel zien. Het verlies van de munt van 1693 kan in elk geval perfect passen in verbouwingswerken van 1700. Nochtans lijkt het ons aannemelijker dat de uitbraak van de vloer(en) tegelijk gebeurde met de ophoging van de uitbreiding van fase 2 in fase 4.

In de vierde en laatste fase (Fig. 17), krijgt de kapel het huidige grondplan en worden de muurresten van de vorige fasen aan het oog onttrokken. Voor zover ze nog niet in de vorige fase waren ontmanteld, worden in deze fase de muren van de eerste stenen kapel afgebroken tot de fundering. De kapel wordt vergroot met een nieuw oostelijk gedeelte waarvan de buitenmuren rusten op een uitspringende baksteenfundering (2 lagen) die aansluit tegen de hoeken van de uitbreiding van fase 2. Zoals al vermeld liggen de nieuwe funderingen hoger dan in de oudere westelijke helft. In dit licht moeten wij het ophogingspakket van de westelijke helft zien: het vloerniveau werd in dit deel verhoogd en op hetzelfde niveau gebracht als in het nieuwe oostelijke deel, zodat over de ganse kapeloppervlakte op één niveau een nieuwe vloer van rood en zwarte tegels kon worden aangelegd. O.i. ging de ophoging gepaard met de uitbraak van de oude tegelvloer(en) van fase 2. De vaststelling dat de muurpilasters in de westelijke helft enkel reiken tot op de opgehoogde nieuwe vloer (en niet de 20 cm dieper gelegen baksteenfundering), doet ons besluiten dat zij hier niet gelijktijdig met de muren van de tweede fase zijn, maar pas in de vierde fase werden aangebracht naar analogie met de nieuwe oostelijke bouw.

Het niveauverschil in fundering tussen de westelijke en oostelijke traveeën is extern in de zijgevels van de kapel weerspiegeld: de kalkzandstenen basis van de buitenmuur vertoont ter hoogte van het venster van de derde travee, en perfect in de lijn van de lijn van de uitbreiding van de 2<sup>de</sup> fase, een verspringing van het metselwerk (Fig. 1). De Maegd & Van Aerschot (1977) verwijzen naast deze bouwnaad ook naar het verschil in muurverankerungen tengevolge van de verbouwing.

Deze laatste transformatie kan op basis van een chronogram of jaardicht (d.i. een gedicht waarvan de som van de letters die een Romeins getal kunnen vertegenwoordigen een jaartal oplevert (M=1000, D=500 enz.) in de koorafsluiting van de kapel worden gedateerd. De optelsom zou verwijzen naar het jaar 1782 (De Maegd & Van Aerschot 1977). Vermeiren (2002) verwijst naar 1722 als alternatieve datum, maar suggereert op basis van de initialen van de dedicant eerder het derde kwart van de 18<sup>de</sup> eeuw.

Een laatste relict dat nog wat meer licht had kunnen werpen op de chronologie en biografie (bouwdatum, architect, dedicant, enz.) van de kapel is de stichtingssteen. Zoals hoger al vernoemd, waren bij de aanvang van het onderzoek de vloeren, en dus ook de steen in kwestie, al verwijderd. Uit de fotografische opname (Fig. 18) die

het architectenbureau ons welwillend bezorgde, bleek dat de tekst hoedanook (grotendeels?) onleesbaar was. Een vaststelling die wordt bevestigd door een fotografische opname ervan nadat de steen terug op zijn plaats werd gelegd (met dank aan Erfgoed & Visie bvba). Op de foto herkennen wij enkel twee kruisjes, respectievelijk in het midden van de steen (in wat de vage contour van een soort medaillon lijkt) en in de noordoosthoek. Het oppervlak van de steen is duidelijk zwaar beschadigd, de typische slijtagesporen van steen door 'voetgangerverkeer' lijken te ontbreken.



Fig. 18: teruggeplaatste stichtingssteen (©Erfgoed & Visie bvba).

## 10 Conclusie

Met het beperkt archeologisch onderzoek (twee werkvlakken en 6 kleine sonderingen) kon de bouwgeschiedenis van de Sint Annakapel van Brussegem, tot dan enkel gekend via historische bronnen, ‘aan de bron’ worden onderzocht. De gedocumenteerde sporen zijn de directe neerslag van allerhande bouwingrepen, waarvan de aard, omvang en onderlinge verbanden niet altijd evident zijn. Dit mag niet verwonderen omdat de opgraving niet was opgezet om het volledige bodemarchief te onderzoeken (maar enkel het bedreigde deel ervan) en omdat niet alle gedocumenteerde sporen werden onderzocht. De koppeling van de sporenfasering aan historische informatie moet altijd met de nodige omzichtigheid gebeuren, en voor de kapel des te meer omwille van de netvernoemde onderzoeksbeperkingen. Toch is het precies dat wat wij in dit rapport hebben trachten te doen omdat de biografie van de kapel, en dus ook het hiermee verbonden bodemarchief, niet te complex was.

De afstemming van archeologische en historische bronnen leverde een coherent verhaal op. Archeologisch werden vier fasen onderscheiden waarvoor telkens een plausibele historische context kon worden geschetst. Presteenbouw getuigenissen van Sint Annadevotie op deze driehoek in Brussegem – voor zover die er zijn en bovendien nog gearhiveerd bleven in de bodem – kwamen niet aan het licht tijdens het archeologisch onderzoek. Hieromtrent kan het onderzoek geen bijdrage leveren, net zomin als over het al dan niet bestaan van een heidense, voorchristelijke cultus. De toponymische ‘Beurrekens block’-piste verdient in elk geval verdere studie.

Na twee jaar restauratiewerken heeft de kapel in al haar glorie opnieuw haar plek in deze prachtige streek opgeëist en kan de H. Anna weer vereerd worden in het kader dat zij verdient. In 2008 werd de kapel opnieuw ingewijd.



Fig. 18: de kapel na restauratie ( © www.belgiumview.com).

## 11 Deponering onderzoeksarchief

Conform de bepalingen opgenomen in de opgravingsvergunning wordt de opgravingsdocumentatie door het VIOE bewaard en ter beschikking gehouden.

## 12 Bibliografie

DE MAEGD & VAN AERSCHOT 1977:

De Maegd Ch. & S. Van Aerschot, *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 2n: Vlaams-Brabant. Halle-Vilvoorde*, Gent, 96.

CAERTBOECK 1999:

De vrienden van de abdij van Grimbergen vzw (ed.), *Caertboek abdij van Grimbergen*, Grimbergen, 1999.

LINDEMANS 1967:

Lindemans J., *Brabantse plaatsnamen. XIV. Brussegem-Oppem-Ossel*, (Toponymica, II, 14), Leuven-Brussel.

P.L. 1914:

P.L., *De Sint-Anna Kapel te Veylst*, in: Eigen Schoon en de Brabander, 4, 3, 37-42.

SEVENANT *et al.* 2002:

Sevenant M., J. Menschaert, M. Couvreur, A. Ronse, M. Heyn, J. Janssen, M. Antrop, M. Geypens, M. Hermy & G. De Blust, *Ecodistricten. Ruimtelijke eenheden voor gebiedsgericht milieubeleid in Vlaanderen*, deelrapporten I-III. Studieopdracht in het kader van actie 134 van het Vlaams Milieubeleidsplan 1997-2001. In opdracht van de Vlaamse Gemeenschap, Administratie Milieu, Natuur, Land- en Waterbeheer, 2002.

VANHOUDT 1996:

Vanhoudt H., *Atlas der munten van België*. Van de Kelten tot heden, Herent.

VERBESSELT 1964:

Verbesselt J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13<sup>e</sup> eeuw, III. Tussen Zenne en Dender II*, Pittem, 97-128.

VAN LANGENDONCK 2002:

Van Langendonck L., *Bouwchronologie en gegevens over de afwerking van het exterieur en interieur op basis van de rekeningen van de kapel*, in Vermeiren E. 2002, bijlage 14.

VERMEIREN 2002:

Vermeiren E., *Historische nota. Restauratie Sint-Annakapel*.

WAUTERS 1969:

Wauters A., *Histoire des environs de Bruxelles ou description historique des localités qui formaient autrefois l'Ammanie de cette ville*, III, Brussel (nieuwe uitgave), 111-123.

WILLEMS 2003:

Willems J., *Brussegem vanaf het Frankische tijdperk tot het begin van de XX<sup>ste</sup> eeuw, s.l.*, deel 1: 7-237.

## 13 Bijlagen

- 13.1 Bijlage 1: sporenlijst BR 07 AN (papier & CD-Rom)**
- 13.2 Bijlage 2: sporenplan BR 07 AN vlak 1 & 2 (CD-Rom)**
- 13.3 Bijlage 3: foto's BR 07 AN (CD-Rom)**
- 13.4 Bijlage 4: rapport (CD-Rom)**

### 13.1 Bijlage 1: sporenlĳst BR 07 AN

spoornr	inventnr	spoorbeschrijving	stratigr relatie	opmerkn
0	2			aanlegvondst
1		groot onregelmatig spoor, max. diam. 305 cm, bestaande uit delen van 3 vloerbedden:		
	1 (munt)	* vloerbed 1: geel zand met witte mortelspikkels; vage afdrukken v vierk tegels	op vloerbed 2	zie ook sp 4
		* vloerbed 2: grijsgroene mortel; afdrukken v vierk tegels (13 x 13 cm)	onder vloerbed 1	zie ook sp 5
		* vloerbed 3: witgrijze mortel; afdrukken van vierkante, rode en zwarte tegels (13 x 13 cm)	over vloerbed 1(?) en 2	
2		onregelmatig spoor, bruin met bkstgruis en witte mortel	drsn sp 1, drsn dr sp 35	bouw kapel?
3		afgeronde kuil, max. 38 diam. cm, bruin met bkstgruis en witte mortel		steigerpaalgat?
4		vlek gele zand met witte mortelspikkels, , ZO hoek kapel	op sp 5	zie sp 1/vloerbed 1
5		grijsgroene mortelvlek, ZO hoek kapel	onder sp 4	zie sp 1/vloerbed 2
6		ovale kuil, max. diam. 28 cm, bruin met grijsgroen		
7		ronde kuil, diam. 22 cm, bruin met bkstgruis en witte mortel		steigerpaalgat?
8		baksteengruis en mortel langsheen Zmuur kapel, 2de travee	drsn dr sp 9	bouw kapel?
9		afgeronde kuil, max. diam. 30 cm, bruin met witte mortel	drsn sp 8	
10		langwerpige kuil, 58 x 30 cm, bruin met bkstgruis en witte mortel		steigerpaalgat?
11		ronde kuil, diam. 12 cm, grijsgroene mortel		
12		afgeronde kuil, max. diam. 22 cm, grijsgroene mortel		
13		langwerpige rechth kuil, 216 x 50-60 cm, bruin met bkstgruis en witte mortel	drsn sp 14	
14		afgeronde kuil, max. diam. 30 cm, bruin met bkstgruis en witte mortel	drsn dr sp 13	
15		trapeziumvormige kuil, 40 x 28/38 cm, bruin met bkstgruis en witte mortel		
16		groengrijze mortelvlek		zie sp 28
17		afgeronde kuil, max. diam. 44 cm, bruin met bkstgruis en witte mortel		steigerpaalgat?
18		ronde kuil, diam. 10 cm, bkstgruis en witte mortel		
19		afgeronde kuil, max. diam. 28 cm, bruin met bkstgruis en witte mortel		steigerpaalgat?
20		geel zand, bruine vlekken		
21		grijsgroene mortelvlek		zie sp 28
22		baksteengruis en mortel langsheen Nmuur kapel, verbredend in 2de travee	tegen sp 25	bouw kapel?
			onder pilaster 2	
23		baksteengruis en mortel	drsn(?)/deel(?) v sp 22	
24		afgeronde kuil, max. diam. 28 cm ,bruin met bkstgruis en witte mortel	drsn sp1/vloerbed 3	
25	3 & 5 (mortel)	O-W fund, bkst kops & laags in grijsgroene (en deels grijswitte) mortel, 30 cm br (22 x 11x 5 cm)	bouwnaad met sp 28;	Nmuur oude kapel
		op zandsteenblokken in grijsgroene mortel (min. 50 cm br); maakt rechte hoek nr N:	in verband met sp 26?	
		bkst (52 cm br) in gele mortel op 2 uitspringende bkstlagen (80 cm br) gedragen		
		door bkst- en zandsteenbrokken in gele mortel		

spoornr	inventnr	spoorbeschrijving	stratigr relatie	opmerkn
26		N-Z fundering, 50-70 cm br, bkst kops & laags (23 x 11 x 5 cm) in grijsgroene mortel, op zandsteenblokken	tegen sp 30	achtergevel oude kapel
27		O-W fund, bkst kops & laags in grijsgroene (en deels grijswitte) mortel, 30 cm br (22 x 11 x 5 cm) op zandsteenblokken (min. 50 cm br); maakt rechte hoek nr Z: bkst (50-60 cm br) in grijsgroene mortel op 2 uitspringende bkstlagen (80 cm br) gedragen door bkst- en zandsteenbrokken in gele mortel	bouwnaad met sp 28; in verband met sp 26?	Zmuur oude kapel
28		N-Z fundering, 50-70 cm br, bkst kops & laags (23 x 11 x 5 cm) in grijsgroene mortel, op zandsteenblokken	bouwnaad met sp 25&27	voorgevel oude kapel
29		subrechth, 160 x 90 cm, bruine grond (in vlak 1 afgeboord met vierk zw en rode tegels)	tegen koormuur	sokkel stichtingssteen
30		rechth, 140 x 76 cm, bkstpuin gedeeltel afgedekt met mortel	tegen sp 26; drsn sp 31	altaarsokkel?
31		afgerond, max diam. 260 cm; roestbruin met bkstgruis en witgrijze mortel	drsn dr sp 27 en 30	binnen oude kapel
32		ronde kuil, diam. 40 cm, bkstgruis en witte mortel		
33		afgeronde kuil, max. diam. 28 cm, bruin met bkstgruis en witte mortel	drsn sp 1	steigerpaalgat?
34		afgeronde kuil, max. diam. 24 cm, bruin met bkstgruis en witte mortel	drsn sp 1/vloerbed 1	steigerpaalgat?
35		afgeronde kuil, max. diam. 50 cm, bruin met bkstgruis en witte mortel	drsn sp 2	steigerpaalgat?



